Recenzní studie

Přehlížení konvencí[1]

Vít Gvoždiak
Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
gvozdiak@flu.cas.cz

Michaela Fikejzová
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha
michaela.fikejzova@gmail.com

Abstract:

Overlooking Conventions

This critical review engages with Michael Devitt's exposition on language theory and communication as presented in his book *Overlooking Conventions*. The review is comprised of two main sections. In the first, Devitt's theory is elucidated, encompassing both its negative delineations in relation to linguistic pragmatism/contextualism and its affirmative attributes concerning the pre-eminence of speaker meaning and convention. The second section delves deeper into Devitt's conception of polysemy, scrutinizing three contentious facets of his approach: (i) the reductive characterization of polysemy and its consequential omission of emerging/new linguistic usages; (ii) the parameter of regularity and its function in distinguishing novel usages from established or conventional ones; and (iii) the principled identification of polysemy and homonymy, coupled with the dismissal of psycholinguistic evidence supporting their differentiation.

Keywords: semantics – pragmatics distinction, convention, Michael Devitt, polysemy

DOI: https://doi.org/10.46854/fc.2023.4r.637

Ve své nejnovější knize, *Overlooking Conventions*,[2] Michael Devitt obhajuje tradiční (a velmi ostré) pojetí sémanticko-pragmatické distinkce, a to v kritické opozici ke kontextualistickým a jazykově pragmatickým přístupům,

1 Výzkum byl z 50 % podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy, projekt č. 224123: „Epistemologie nadávek".

2 Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*. Cham, Springer 2021.

které reprezentují Dan Sperber, Deirdre Wilsonová, Kent Bach, Robyn Carstonová, Stephen Neale či François Recanati. Devittovým cílem je ukázat, že to, co je řečeno (reprezentační/sémantické vlastnosti výpovědi), je výhradním důsledkem užití jazykových konvencí a veškeré kontextové efekty – mají-li vliv na to, co je řečeno – jsou jazykovými konvencemi spouštěny a řízeny.

Kniha *Overlooking Conventions* je nepřekvapivým vyústěním Devittovy mnohaleté kritiky jazykového pragmatismu, a představuje tak monografický rozvoj tezí z článku „Three Methodological Flaws of Linguistic Pragmatism"[3], obecně navazuje na kritiku pravdivostní pragmatiky (*truth-conditional pragmatics*) v článku „Is There a Place for Truth-Conditional Pragmatics?"[4] a v konkrétních oblastech zároveň syntetizuje různé aspekty Devittova postoje, mj. kritiku úlohy intuicí v jazykové teorii[5] či radikální alternativu k Chomského programu, která je založena na přesvědčení, že „člověk může být jazykově kompetentní, aniž by jazyk reprezentoval či aniž by o něm cokoliv věděl: může být jazyka zcela neznalý".[6]

V první části této recenzní studie se pokoušíme maximálně vstřícně formulovat Devittovu pozici tak, jak ji představuje v knize *Overlooking Conventions*. V druhé části se ilustrativně a kriticky zaměřujeme na jeden aspekt této pozice, a sice Devittovo chápání polysémie.

1.

Devittovým hlavním cílem v knize *Overlooking Conventions* je vytvořit rámec pro konstrukci teorie jazyka a komunikace, především vymezení adekvátního chápání významu výpovědi, toho, co je řečeno. Obecně Devitt rozlišuje mezi vlastnostmi, které má výpověď či zpráva proto, že mluvčí při její formulaci využívá konvenčního jazykového systému, a ostatními vlastnostmi, které sice konstituují zprávu, ale důsledkem takového užití nejsou. První typy vlastností jsou sémantické, druhé pragmatické.[7]

Takto vymezený cíl má na jednu stranu aspekt negativní, je formulován na základě kritiky způsobů, kterými ho podle Devitta dosáhnout nelze;

3 Devitt, M., Three Methodological Flaws of Linguistic Pragmatism. In: Penco, C. – Domaneschi, F. (eds.), *What Is Said and What Is Not: The Semantics/Pragmatics Interface*. Stanford, CSLI Publications 2013, s. 285–300.

4 Devitt, M., Is There a Place for Truth-Conditional Pragmatics? *Teorema: Revista Internacional de Filosofía*, 32, 2013, No. 2, s. 85–102.

5 Devitt, M., Linguistic Intuitions: In Defense of "Ordinarism". *European Journal of Analytic Philosophy*, 10, 2014, No. 2, s. 7–20. V českém/slovenském prostředí najdeme podobné úvahy u těchto autorů: Zouhar, M., Evidencia v analytickej filozofii. *Filosofický časopis*, 62, 2014, č. 3, s. 323–337; Bielik, L., Prečo intuície (nie) sú evidenciou? Polemika s Mariánom Zouharom. *Filosofický časopis*, 63, 2015, č. 5, s. 723–732.

6 Devitt, M., *Ignorance of Language*. Oxford, Oxford University Press 2006, s. 5.

7 Viz Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 44.

na straně druhé pak aspekt pozitivní, který představuje návrh konceptuální struktury, jež – oprostíme-li se od chyb jazykového pragmatismu – může být základem adekvátního popisu jazyka a komunikace.

Negativní vymezení spočívá v (i) odmítnutí intuicí běžných mluvčí jako privilegovaného přístupu k jazykovým faktům (zejména v druhé kapitole „Reliance on Intuitions"), (ii) striktním rozlišování mezi konstitutivními podmínkami významu výpovědi a mechanismy, pomocí nichž k němu adresát dospívá (zejména v sedmé kapitole „Confusion of the Metaphysics of Meaning with the Epistemology of Interpretation"), a (iii) redundanci pragmaticky vyvozených smyslů, tzv. modifikované Occamově břitvě (zejména v osmé kapitole „Modified Occam's Razor and Meaning Denialism").

Za prvé jde Devittovi o zřetelné vymezení evidenční báze jazykové teorie. Zatímco představitelé jazykového pragmatismu za takový zdroj evidence považují intuice běžného mluvčího (srov. např. Recanatiho princip dostupnosti[8]), Devitt upozorňuje na to, že intuice běžných mluvčí nepředstavují, a principiálně ani představovat nemohou, zdroj jazykových informací, a to proto, že se nezakládají na empirických tvrzeních mluvčích o světě, ale spíše na představě privilegovaného přístupu k jazykovým faktům v důsledku vlastní jazykové kompetence. Právě tento mechanismus Devitt opakovaně kritizuje jako tzv. „hlas kompetence" (*voice of competence*). Jazyková kompetence není (propoziční) znalostí jazyka a jeho pravidel, ale spíše dispoziční dovedností překládat mezi syntaktickými strukturami vět/výpovědí a strukturami vět mentálních, resp. mezi slovy jazyka a mentálními slovy. Každý běžný kompetentní uživatel jazyka takovou dovedností disponuje, aniž by v principu o jazyce musel cokoli vědět. Mezi jazykovou kompetencí a znalostí jazyka zeje příkop, přes nějž nevedou žádné spolehlivé mosty, po kterých by mohla teorie jazyka kráčet. Devittovi nejde o kritiku (jazykových) intuicí jako takových, ale spíše o jejich vyloučení z postu primární jazykové evidence. V této otázce by se filosofie měla podle Devitta inspirovat v lingvistice, (meta)jazykové intuice běžných mluvčích radikálně odmítnout a za zdroj primární evidence považovat výhradně jazykovou realitu, konkrétně jazykové korpusy a jazykové experimenty.

Za druhé, Devitt zaměřuje svou kritiku na přehlížení kategoriální distinkce metafyzika významu – epistemologie interpretace. Obhajuje striktní rozlišování mezi tím, co na straně mluvčího konstituuje význam výpovědi, a tím, jak k němu posluchač dospívá, a tedy zároveň striktní distinkci mezi teorií významových vlastností výpovědi a teorií komunikace.

8 Viz Recanati, F., *Direct Reference. From Language to Thought*. Oxford – Malden, Blackwell 1993, s. 248; týž, *Literal Meaning*. Cambridge, Cambridge University Press 2004, s. 14.

Ze striktního dodržování této distinkce mimo jiné vyplývá, že neexistuje žádná teoreticky zajímavá jazyková nedourčenost, kterou by bylo nutné kompenzovat pragmatickou inferencí. To, co je řečeno, je plně konstituováno jazykovým kódováním, desambiguací a jazykově kontrolovanou saturací kontextově senzitivních výrazů. Například[9] v rozhovoru matky s dítětem, které se právě lehce řízlo nožem, matka prohlásí:

„(Ty) Neumřeš."

Pragmatické vysvětlení toho, co matka řekla, je založeno na kontextuální saturaci indexického výrazu „ty" a (například) bachovské expanzi. Přestože touto výpovědí matka vyjadřuje úplnou propozici, okolnosti, a tedy nikoli jazykem spouštěná a řízená inference, ale spíše mechanismus tzv. volného obohacení, vedou k tomu, že to, co matka řekla, bychom měli chápat spíše takto: /Ty neumřeš [v důsledku tohoto drobného říznutí]/, nikoli /Ty neumřeš [nikdy]/.

Devittovo vysvětlení se přiklání ke konvencím a tuto výpověď považuje za případ víceznačnosti. Interpretace této výpovědi je řízena dvěma různými sémantickými pravidly: obecným, které kontextovou saturaci nevyžaduje, a speciálním, které kontextovou (ale jazykově řízenou) saturaci vyžaduje. Veškeré případy vlivů kontextu na to, co je řečeno, jsou podle Devitta vlivy pouze domnělé, protože nad rámec víceznačnosti a fixování reference neexistuje žádná (teoreticky zajímavá) jazyková nedourčenost. Sémantiku tak sice zajímá výsledek kontextové saturace, ale zároveň ve formě lexikálního pravidla poskytuje návodnou proceduru, jak tuto saturaci provést.

Posluchač se z Devittova hlediska na konstituci významu výpovědi nepodílí, pouze ho odhaluje. Obecně se posluchač pokouší pochopit celkový význam výpovědi (griceovské *total signification*) tím, že identifikuje její jazykové (sémantické) a kontextuální (pragmatické) vlastnosti – skutečnost, že tyto vlastnosti výpověď má, je ale na posluchačových snahách zcela nezávislá. Kontextové/pragmatické inference tak plní výhradně epistemologickou, nikoli metafyzickou úlohu.

A za třetí se Devitt zaměřuje na kritiku tzv. modifikované Occamovy břitvy, tedy přesvědčení, že by neměly být postulovány konvenční významy, pokud je možné konkrétní smysl inferovat z kontextu.[10] Klíčovým Devittovým argumentem je (ne)smrtelnost metafor: Je-li výraz ve výpovědi užit nedoslovně (metaforicky), generuje se implikatura, která je (metaforickým) významem mluvčího. Začne-li se v průběhu času výraz s tímto významem ve výpovědích určité komunity používat pravidelně, stává se významem konvenčním, jeho metaforičnost zaniká a situaci je nutné chápat jako případ ví-

9 Toto je známý a hojně diskutovaný příklad Kenta Bacha. Viz např. Bach, K., Conversational Impliciture. *Mind & Language*, 9, 1994, No. 2, s. 124–162.

10 Různé formulace tohoto principu viz v: Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 143–145.

ceznačnosti, tedy polysémie, nebo homonymie. Nikoli kontextová inference, ale jazyková konvence se stává nejlepším (nejekonomičtějším a zároveň nejadekvátnějším) vysvětlením – parsimonie podle Devitta preferuje konvenční významy před implikaturami. Ve svém myšlenkovém experimentu Devitt uvažuje o dávných časech, kdy neexistovaly žádné konvenční významy, žádné jazyky, které by mohly sloužit jako nástroje vyjadřování významu mluvčího; v těchto dobách lidé komunikovali výhradně pomocí kontextových inferencí. Pokud by modifikovaná Occamova břitva skutečně platila, pak by v žádném momentu nebylo nutné konvenční významy postulovat. To, že určitý význam je možné vysvětlit jako důsledek kontextové inference, podle Devitta neznamená, že bychom ho tak vysvětlovat měli.

Pozitivní verze Devittova programu vychází z přesvědčení o (deskriptivním) primátu významu mluvčího, které je podpořeno přesvědčením o primátu konceptuální kompetence před kompetencí jazykovou, myšlení před jazykem.[11] V důsledku těchto přesvědčení považuje Devitt za primární intencionální akt uživatele jazyka individuální vyjádření myšlenky, nikoli akt zveřejnění (adresáta zohledňující) komunikativní intence – jak Devitt říká – na základě kauzálního příběhu produkce věty. Sledujeme-li spolu s Devittem tento kauzální příběh, dostáváme se do bodu, kdy je nutné jednoznačněji zodpovědět otázku, co způsobuje, že výrazy a věty mají (doslovný) význam. Devitt nabízí v zásadě tři odpovědi. Z hlediska syntaktického, větného komponentu je to skutečnost, že (i) přinejmenším některá pravidla jsou vrozená – toto (chomskiánské) pojetí ale Devitt na jiném místě zcela odmítá. Z hlediska výrazového komponentu je to pak skutečnost, že (ii) se mluvčí podílí na jazykových konvencích, přičemž právě tato participace způsobuje, že mluvčí užívá určitý výraz s určitým (konvenčním) významem. Zároveň ale Devitt připouští, že některé výrazy mluvčí užívá idiosynkraticky, tedy (iii) že význam výrazu není důsledkem konvence, ale důsledkem individuálního výkonu mluvčího, je součástí jeho idiolektu. Tyto procesy sice způsobují, že určité výrazy a věty mají významy, ale především v případě (ii) by bylo podle Devitta chybou domnívat se, že konvence významy konstituují.

Již z negativního vymezení Devittovy pozice bylo patrné, že klíčovou úlohu ve vysvětlení podstaty jazyka a komunikace sehrávají jazykové konvence. Ty jsou hlavním, ale nikoli jediným možným důvodem, proč mají výpovědi sémantické vlastnosti. Konvence, jak Devitt tvrdí, typicky způsobují, že výpovědi mají význam, tento význam ale nekonstituují. To, co významově konstitutivní úlohu plní, je schopnost (*skill*) či dispozice mluvčího výraz s významem asociovat. Jazykový význam výpovědi tedy není možné konstituovat výhradně na základě jazykových pravidel, ale teprve ve chvíli, kdy mluvčí uplatňuje svou jazykovou dispozici.

11 Viz Devitt, M., *Ignorance of Language*, c.d., s. 128–135.

Jazyková konvence sama je pak většinou důsledkem pravidelného užívání určitého výrazu s určitým významem mluvčím v určité komunitě. Konvence má přitom kauzálně dispoziční povahu, což znamená, že mluvčímu tyto dispozice náleží jen v kauzální souvislosti s dispozicemi ostatních mluvčích. Stručně řečeno: Konvenční význam není konstituován pravidly konvence, ale je důsledkem jejich užití mluvčím, a stejně tak konvence není konstituována pravidelností, ale je důsledkem pravidelného užívání (případně ve speciálních případech *vice versa*, je-li konvence ustavena určitou autoritou, a v důsledku toho vzniká v dané jazykové komunitě pravidelnost).

Celkově lze Devittovu pozici vnímat jako minimalistickou: z hlediska významu výpovědi, tedy toho, co je řečeno, je vliv volných kontextových efektů minimální, resp. nulový. Pravděpodobně nejblíže má Devitt k teorii Ernieho Lepora a Matthewa Stona. Ti ve své knize *Imagination and Convention*[12] podobně jako Devitt odmítají představu holé (*bare-bone*) sémantiky a z ní plynoucí jazykové nedourčenosti. Odmítají také konstitutivní úlohu komunikativních (griceovských) intencí v teorii jazyka a komunikace. Podobně jako Devitt přisuzují zásadní úlohu jazykovým konvencím, které jsou vposledu zodpovědné za konkrétní (diskurzivní) významy.

2.

Devittovu pozici představenou v knize *Overlooking Conventions* je možné kriticky nahlížet z několika hledisek. První se týká argumentační výstavby knihy a skutečnosti, že charakteristickým rysem některých (a možná většiny) kapitol je kusé představování velkého množství jazykově pragmatických přístupů, proti nimž Devitt opakovaně staví vlastní pojetí sémanticko-pragmatické distinkce, aniž by však zohledňoval detaily kritizovaných přístupů. Druhé hledisko se týká evidence jazykové teorie a zejména skutečnosti, že Devitt přípustnou evidenci (jazykové experimenty a jazykové korpusy) využívá minimálně: neprovádí žádné (jazykové) experimenty a na žádné – s výjimkou těch, které se týkají specificky polysémie[13] – ani neodkazuje. Podobně, resp. mnohem očividněji je tomu v případě korpusové evidence.[14] Třetím hlediskem, na které se zaměřujeme v této části, je Devittovo reduktivní chápání polysémie.

12 Lepore, E. – Stone, M., *Imagination and Convention: Distinguishing Grammar and Inference in Language*. Oxford, Oxford University Press 2015.

13 Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 268–276.

14 Kritiku k Devittovy teze o jazykových korpusech jakožto evidenční báze jazykové teorie a způsobů, jak tento typ evidence sám Devitt neuplatňuje, viz v: Romero, E. – Soria, B., Overlooking Conventions: The Trouble with Devitt's What-Is-Said. *Croatian Journal of Philosophy*, 19, 2019, No. 57, s. 403–421.

Přestože sám takto fenomén polysémie nevymezuje, jde mu v zásadě o polysémii jako případ jazykové/lexikální ekonomie. Užívání jazyka doprovází dva druhy sil: na jedné straně je to proměnlivost a obohacování významů či obsahů, které chtějí mluvčí ne-li komunikovat, pak přinejmenším vyjadřovat, na straně druhé je to množství výrazových prostředků (zejména slov), které jazyk mluvčím poskytuje. Nemožný ideál jedno-jednoznačných vztahů mezi výrazy a významy (tendence k maximalizaci jednoznačnosti) je nahrazován či kompenzován asymetrickou víceznačností, kdy jeden výraz má více než jeden význam (tendence k ekonomičnosti). Tento ekonomizační mechanismus může mít v případě polysémie v zásadě dvě vysvětlení: inferenční (pragmatické) a vnitro-jazykové/kódové (sémantické).

Inferenční vysvětlení spočívá v tom, že význam M_1 výrazu E je v konkrétní situaci pragmaticky modulován tak, že vzniká význam (smysl) M_2; v jiné situaci může být modulován jiným způsobem: M_3, resp. Mn.

Takové řešení je pro Devitta – z důvodů, o kterých bude podrobněji řeč dále – nepřijatelné a přiklání se k vysvětlení kódovému (sémantickému), které spočívá v tom, že každý z významů M_n výrazu E je registrován na způsob konvenčního (sémantického) pravidla. To, co je řečeno, tak zůstává pragmaticky neposkvrněné, čistě sémantické.

Aby bylo možné považovat pragmatické vysvětlení polysémie za adekvátní, bylo by podle Devitta[15] nutné splnit požadavek psychologické reálnosti. To znamená, že by musela existovat evidence umožňující reflektovat rozdíl mezi mentálním procesem, který mluvčí uplatňuje, když využívá konvenční pravidlo pro výraz E a (explicitně) říká p, ale pragmaticky ho moduluje / implikuje q, a mentálním procesem, který mluvčí uplatňuje, když využívá jiné konvenční pravidlo pro stejný výraz E, aby (explicitně) řekl, že q. A na straně posluchače *vice versa*. Pragmatické vysvětlení podle Devitta tento požadavek splňuje pouze v případě konverzačních implikatur, nikoli však v případě implikatur zobecnělých[16] a zcela jistě ho nesplňuje v případě polysémie. Nemožnost naplnění tohoto požadavku podle Devitta vyplývá jednak z důsledků striktního uplatňování modifikované Occamovy břitvy (tzv. occamovská námitka[17]), tedy nadbytečného postulování zvláštního, psychologicky reálného – tedy takového, pro který existuje zřetelná psychologická evidence – (inferenčního) procesu odlišného od procesu dekódování (viz výše), jednak z vývojového hlediska (tzv. vývojová námitka[18]), které spočívá v přesvědčení, že jakmile se v případě výrazu E dospěje k novému smyslu M_2 inferenčně, a tento postup je dále následován dalšími členy dané jazykové komunity, je

15 Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 152.
16 Viz zejm. tamtéž, s. 241–243.
17 Tamtéž, s. 154–155.
18 Tamtéž, s. 155–157.

vhodnější chápat celou situaci spíše jako vývoj směrem k ustavení konvence než jako udržování (výpočetně náročnější) inference.

Devittův výklad, zdá se nám, čelí třem typům problémů. První se týká redukce fenoménu polysémie a vyloučení tzv. nových užití. Druhý se týká parametru pravidelnosti, jeho úlohy při rozlišování nových a standardních/konvenčních užití. A třetí se týká principiálního ztotožnění polysémie a homonymie a odmítnutí psycholingvistické evidence při jejich rozlišování.

Devitta zajímá výhradně polysémie, která se týká pravidelného užívání výrazu s více konvencí registrovanými významy/smysly, nikoli polysémie týkající se inovací. Pragmatické vysvětlení polysémie Devitt sice připouští,[19] ale omezuje ho na případy nových, spontánních či ad hoc užití. V takových případech se ale zdá, že se pragmatické procesy přece jen podílejí na konstituci toho, co je řečeno. Devitt o této konstelaci mlčí. Je to problém, který v souvislosti s chápáním lexikálních inovací formuluje Luca Gasparri takto: „Buď lexikální inovace nesou sémantický obsah, přičemž tím, že se vymykají konvenčním zdrojům jazyka, poskytují důkaz proti podmínkám instanciace sémantického obsahu stanovených L[exikálním]-konvencionalismem. Nebo L-konvencionalismus skutečně vyžaduje instanciaci sémantického obsahu a my bychom měli znovu zvážit tvrzení, že vyslovení neověřených (*unattested*) slov může nést plnokrevný sémantický obsah.“[20] Jinými slovy, v případě (polysemních) nových užití by Devitt musel připustit, že buď mají sémantické vlastnosti, a podílí se tak na tom, co je řečeno (což odporuje jeho vlastnímu přesvědčení o povaze sémantiky a sémantických vlastností), nebo že žádné sémantické vlastnosti nová užití nemají, a nemohou tak ani přispívat k tomu, co je řečeno (v mnoha případech by nebylo řečeno vůbec nic).

Devittova potenciální obrana vůči námitce nových užití by mohla být vedena cestou odkazu na terminologické zmatení. Devitt by mohl tvrdit, že jediná skutečná polysémie je ta sémantická, zatímco z hlediska pragmatiky jde pouze o určitou ad hoc víceznačnost, která je polysémií pouze zdánlivě, protože je důsledkem/projevem kontextové modulace. Tento krok Devitt ale nečiní, ačkoli argumenty, které předkládá, právě k takovému chápání poukazují. Toto poukazování nabývá nejzřetelnějších obrysů v případě metakonvencí.

Metakonvencí Devitt rozumí situaci, kdy výraz, s nímž mluvčí na základě registrovaného konvenčního významu referuje k předmětu X, má zároveň jiný konvenční význam, pomocí něhož mluvčí referuje k předmětu Y.[21] S využitím příkladu fiktivní rostliny „delgar“, který Devitt přebírá od Klei-

19 Viz např. explicitně tamtéž, s. 245.

20 Gasparri, L., Lexical Innovation and the Periphery of Language. *Linguistics and Philosophy*, 45, 2021, No. 1, s. 43.

21 Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 230.

na a Murphyho,[22] se snaží ukázat, že výraz, který nejprve označuje určitou (nově objevenou) rostlinu, má – právě na základě metakonvence – také jiný konvenční význam, jenž označuje látku, z níž lze vyrábět například nábytek (je to tzv. látkové podstatné jméno).

Odhlédneme-li od skutečnosti, že metakonvence jsou podle Devitta ustavovány stejným způsobem jako konvence prvního řádu (což Devitt neobhajuje žádným argumentem, pouze to tvrdí), je samo vymezení metakonvencí na jednu stranu velmi obecné, ale zároveň uplatňované na velmi omezeném materiálu (látkových podstatných jmen). Rozsah a působnost metakonvencí jsou tak nejasné a zdá se, že jejich hlavní explanatorní funkcí je působit jako konvenční alternativa kontextualistického přesvědčení o masivní polysémii vysvětlované inferenčně.

Druhý problém spočívá ve způsobu rozlišování nových (pragmatických) a konvenčních (sémantických) užití. Devittova odpověď je přímočaře jednoduchá: konvenční užití jsou ta, která jsou pravidelná. Takové pojetí je sice běžné, ale z hlediska Devittova přesvědčení o neexistenci ekvivalence mezi pravidelností a konvencí (spíše bychom řekli, že druhé je vysvětlením prvního) přinejmenším nepřímočaré. Zejména ve výkladu polysémie se zdá, že mezi pravidelností a konvencí je rozdíl pouze teoretický, protože jakákoli pravidelnost pro Devitta automaticky znamená vysvětlení konvenční.

Ptáme-li se, na základě jakého mechanismu rozhodujeme o tom, zda je určité užití pravidelné, Devitt nabízí dvě možné odpovědi: slovníky a vlastní pozorování.[23] Obě tato doporučení jsou ale nespolehlivá. První nezohledňuje zjevnou asynchronnost mezi pravidelností užívání výrazu v komunitě a publikováním slovníku, a navíc samozřejmě nezohledňuje ani situaci jazykových komunit, které pro svůj jazyk žádné slovníky nemají.[24] Slovníky navíc pracují s abstraktními koncepty (*abstract-core meaning*), které jsou nadřazeny jednotlivým frázím a užitím obsahujícím daný výraz. Právě existenci těchto nadřazených abstraktních konceptů (*„cut“ x „cut the grass“*) Devitt explicitně odmítá.[25] Problém metody vlastního pozorování pak spočívá v tom, že

22 Klein, D. E. – Murphy, G. L., The Representation of Polysemous Words. *Journal of Memory and Language*, 45, 2001, No. 2, s. 260.

23 Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 226. V souvislosti se slovníky nelze nezahlédnout odkaz na Hilaryho Putnama. Viz explicitně: Putnam, H., Is Semantics Possible? *Metaphilosophy*, 1, 1970, No. 3, s. 198.

24 Viz Searlovu (Searle, J., The Background of Meaning. In: Searle, J. – Kiefer, F. – Bierwish, M. (eds.), *Speech Act Theory and Pragmatics*. Dordrecht, Reidel 1980, s. 224.) modelovou situaci, již ve svém výkladu využívá Recanati (Recanati, F., *Truth-Conditional Pragmatics*. Oxford, Clarendon Press 2010, s. 33–34.), kterého Devitt kritizuje: fráze „cut grass“ v případě jazykové komunity vlastníků drnové farmy znamená uříznutí drnu určité velikosti, nikoli sekání trávníku. Tento význam je v dané komunitě plně konvencionalizovaný, v žádném slovníku ho ale nenajdeme.

25 Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 266–268.

takové pozorování má buď intuitivní povahu, a z hlediska Devittových požadavků bychom ho tedy neměli brát v potaz, nebo se řídí určitou (akceptovanou) metodou – a v takovém případě ho můžeme považovat za určitou fázi přípravy slovníku. Je sice možné spoléhat se na slovníky a pozorování uživatelů, které jsou buď (polo)profesionálním lingvistickým výkonem, nebo intuicí chápanou jako pozorovací soud, a nelze je tedy – máme-li následovat Devitta – chápat jako hlas kompetence; v takovém případě se ale jedná o další (polo)profesionální lingvistický výkon.

Inspirativní je, nahlédneme-li problém z opačného opačného, pragmatického a Devittem kritizovaného hlediska. François Recanati polysémii chápe jako problém speciálního typu pragmatického procesu.[26] Kromě mandatorní a ne-univerzální saturace (tzn. jazykově vyžadované, ale omezené na určitou sadu výrazů) a ne-mandatorní a univerzální modulace (tzn. jazykově nevyžadované, ale neomezené na konkrétní sadu výrazů) postuluje třetí typ pragmatických procesů: mandatorní a univerzální konverzi, která se přímo vztahuje k – široce chápané – polysémii. Recanati tvrdí, že všechny jazykové výrazy jsou více či méně polysemní. V tom se shoduje s Robyn Carstonovou, která prohlašuje, že každé substantivum je přinejmenším potenciálně polysemní, resp. je nevyhnutelné, že se v určitý moment každé slovo stane polysemním[27] (tyto postoje lze chápat jako instanci obecné tendence k ekonomizaci formulované výše). Zatímco Devittův přístup k polysémii stojí na přesvědčení o platnosti rovnice obsah = význam, Recanati tuto rovnici odmítá. Tím také odmítá jednoduchý a elegantní model polysémie ve smyslu vzájemně jednoznačně oddělených významů, např. V: (1) $M_1 > O_1$, (2), $M_2 > O_2$ … (N) $M_n > O_n$. Význam polysemního výrazu je pro Recanatiho sítí smyslů či obsahů, a proto zároveň existuje principiální nerovnost mezi M (významem V) a O (obsahem/smyslem V). To znamená, že O nelze nikdy s konečnou platností redukovat na M a polysémie podle Recanatiho představuje klíčový argument, kterým lze podepřít radikální kontextualismus.[28]

Z tohoto hlediska se jednoznačnost Devittem postulovaných jazykových konvencí zdá iluzorní a konečnost stavů (počtu významových možností, které jsou jednoznačně konvertovány do konkrétních příspěvků výpovědi) po-

26 Recanati, F., Why Polysemy Supports Radical Contextualism. In: Brézillon, P. – Turner, R. – Penco, C. (eds.), *Modeling and Using Context*. Cham, Springer 2019, s. 216–222.

27 Carston, R., Ad hoc Concepts, Polysemy and the Lexicon. In: Scott, K. – Clark, B. – Carston, R. (eds.), *Relevance: Pragmatics and Interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press 2019, s. 150–162.

28 Tento radikálně pragmatický postoj již dříve formuloval Charles Ruhl. Viz Ruhl, C., *On Monosemy: A Study in Linguistic Semantics*. Albany, SUNNY Press 1989. Kriticky se k Recanatiho návrhu staví G. Löhr. Viz Löhr, G., Does Polysemy Support Radical Contextualism? On the Relation between Minimalism, Contextualism and Polysemy. *Inquiry*, 2021. Dostupné na: DOI: https://doi.org/10.1080/0020174X.2020.1868329. [cit. 12. 10. 2023].

lysemního výrazu stejně tak. Specifičnost smyslu, s níž výraz přispívá výpovědi v konkrétní situaci, je taková, že nemůže být vyčerpána konvencí. Přestože formálně platí, že desambiguace výrazu s konečným počtem konvenčně evidovaných významů je výpočetně méně náročná než kontextová/pragmatická inference, je principiálně nemožné předložit úplný seznam všech významových možností daného výrazu – jejich počet i hranice mezi nimi jsou nejasné.

O situaci, kdy je výraz E pravidelně používán v komunitě s významem M_2, ale tato pravidelnost nevede k ustavení konvence, Devitt sice uvažuje, ale upozorňuje, že se nutně bude potýkat s problémy vyplývajícími z požadavku psychologické reálnosti.[29] Proč bychom měli, ptá se Devitt, připustit, že inferované M_2 je uloženo/zpracováno jiným způsobem než konvenční M_1? Ovšem mělo-li vposledu být M_2 skutečně uloženo/zpracováno jiným způsobem (tzn. být jiným typem procesu než M_1), pak je nutné tuto skutečnost doložit věrohodnou evidencí.

Tuto evidenci však nelze podle Devitta hledat na úrovni dostupnosti derivace nového smyslu ze smyslu původního, jaký má pro normálního mluvčího; výraz je polysemní bez ohledu na to, zda mluvčí má (intuitivně) přístup k odvození M_2 z M_1.

Evidenci se tak Devitt pokouší hledat v psycholingvistice.[30] Jak ale poznamenává Augustin Vicente, psycholingvistická zjištění o polysémii je nutné teprve integrovat s modely lexikálního významu, a navíc vyžadují i další vyjasnění.[31] Je tak velice dobře možné proti Devittovu postoji postavit například Frissonova zjištění, že význam polysemního výrazu má jedinou mentální reprezentaci, která není totožná s žádným jedním, konkrétním významem.[32] Význam slova „cut“ je vzhledem ke svým jednotlivým významovým možnostem – „cut the cake“, „cut grass“ – neutrální. Tento obecný, abstraktní význam je nedourčený, a je tedy specifikován až v kontextu. V tomto smyslu se tak polysemní výrazy liší od výrazů homonymních, jejichž významy jsou uloženy a zpracovány zvlášť. Psycholingvistická evidence ovšem nemusí být nutně – mimo jiné z důvodů, které uvádí Vicente[33] – zcela spolehlivá. Sám Devitt koneckonců Frissonovy závěry experimentálních šetření (které naznačují, že homonymie a polysémie jsou fakticky různé procesy, a zároveň

29 Devitt, M., *Overlooking Conventions. The Trouble with Linguistic Pragmatism*, c.d., s. 245.

30 Tamtéž, s. 243–254; s. 268–276.

31 Vicente, A., Polysemy and Word Meaning: An Account of Lexical Meaning for Different Kinds of Content Words. *Philosophical Studies*, 175, 2018, No. 4, s. 965.

32 Frisson, S., Semantic Underspecification in Language Processing. *Language and Linguistics Compass*, 3, 2009, No. 1, s. 111–127; týž, About Bound and Scary Books: The Processing of Book Polysemies. *Lingua*, 157, 2015, s. 17–35.

33 Vicente, A., Polysemy and Word Meaning: An Account of Lexical Meaning for Different Kinds of Content Words, c.d.

ve výkladu upřednostňují pragmatický přístup) odmítá, stejně jako řadu dalších psycholingvistických zjištění, která nevyhovují jeho přísné sémanticko-pragmatické distinkci.

Toto odmítání souvisí se třetím problémem, který se týká kategoriální totožnosti homonymie a polysémie. Pro Devitta jde v případě polysémie a homonymie pouze o rozdíly historické, nikoli o rozdíly v kvalitě. Zdá se tak, že právě ten typ evidence (jazykové experimenty), který pro jazykovou teorii doporučuje, resp. jako jediný adekvátní připouští, Devitt odmítá ve chvíli, kdy nevyhovuje jeho apriorním přesvědčením o povaze jazyka, v tomto případě jazykové polysémie.

Chápeme-li polysémii jako případ jazykové ekonomie, pak lze spolu s Devittem připustit, že nevýhodou pragmatického řešení je jeho výpočetní náročnost, resp. předem neurčitý počet významových možností daného výrazu. Zdá se, že právě tuto nevýhodu sémantické řešení polysémie ošetřuje tím, že pracuje s předem (tzn. konvenčně) omezeným/konečným počtem možností, z nichž mluvčí (výpočetně méně náročně) vybírají. V rámci myšlenkového experimentu bychom ale mohli uvažovat i o jazyce a komunikaci určité budoucí komunity, kde se každý v minulosti náročně inferovaný smysl stane zvláštním, konvenčně registrovaným významem. Komplementárně k Devittovu myšlenkovému experimentu, který má v souvislosti s určitou komunikační komunitou v minulosti poukázat na principiální nemožnost důsledného uplatňování modifikované Occamovy břitvy, lze předpokládat, že v této budoucí komunitě by v určitou chvíli řešení v podobě nutné konvencionalizace přestalo být ekonomické. Snížila by se sice náročnost inferenčních výpočtů, zároveň by se ale pro jednotlivé mluvčí velmi významně zvýšily kapacitní nároky. To je situace obdobná té, které čelí Borgesův „Funes, muž se zázračnou pamětí“.[34]

Zdá se, že Devittovým cílem je přesvědčit své čtenáře, že veškerá polysémie má – ať už je její původ jakýkoli – předem jasně vymezený cíl, a tím je konvenční sémantické pravidlo. Nezohledňuje ale skutečnost, že polysémie je velmi nehomogenní fenomén, který pokrývá velmi rozdílné oblasti a mechanismy. Právě z tohoto hlediska se přístup, který volí Devittem kritizovaní zástupci a zástupkyně kontextualismu, jeví přinejmenším realističtější. Například Robyn Carstonová[35] představuje polysémii jako výrazně artikulovanější pole, které díky své povaze a šíři vzdoruje ultimátním redukcím podobným těm, které se snaží prosadit Devitt. Devittův uniformní přístup přehlíží mnohé distinkce, a to ve prospěch konvencí, o kterých sám prohlašuje, že byly v minulosti ignorovány.

34 Borges, J. L., Funes, el memorioso. *La Nación*, Junio 1942.

35 Carston, R., Polysemy: Pragmatics and Sense Conventions. *Mind & Language*, 36, 2020, Issue 1, s. 108–133.